

DIANA STOLAC, PEDAGOŠKI FAKULTET, RIJEKA

DELLA BELLINE NAPOMENE O SINTAKSI

Dizionario Italiano, Latino, Illirico Ardelia Della Belle sadrži kratku gramatiku hrvatskoga jezika, u kojoj značajno mjesto zauzima sintaksa. Posebno se ističe stilističko vrednovanje sintaktičkih konstrukcija, što je jedan od prvih pokušaja sintaktostilističke analize.

Rječnik Ardelia Della Belle iz 1728. godine¹ već svojim naslovom kazuje da, pored opsežna rječnika, sadrži i gramatiku: »Dizionario Italiano, Latino, Illirico (...) ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica«².

Della Bella započinje s uputama za izgovor, pisanje i naglašavanje, iza čega slijedi 45 stranica o gramatičkoj strukturi jezika. Posebno mjesto zauzimaju sintaktička pravila objedinjena u glavi XXIII³. Pored toga sintaktičke napomene možemo pronaći i u odjeljku o morfologiji. Potvrđuju to primjeri iz kojih se vidi da je razlika između određenih i neodređenih pridjeva objašnjena pomoću atributne i predikatne funkcije. Također su i prijedlozi u glavi XXI prikazani u odnosu na padeže s kojima se u sintagmi javljaju, što je i opravdano s obzirom na sinsemantičnost prijedloga.

Glava XXIII (u izdanju iz 1728. godine str. 41—45; u izdanju iz 1785. godine str. LII—LVI)⁴ ima četiri paragrafa. Prvi od njih čini devet sintaktičkih pravila — *Alcune Regole per le Costruzioni*. Budući da je Stjepan Bosanac u svojoj ocjeni ove gramatike⁵ dao kratak pregled pravila i uspostavio paralele s pravilima u gramatici Bartola Kašića iz 1604. godine, ovom se prilikom nećemo na tom dijelu gramatike posebno zadržati.

Drugi paragraf naoko jedini nema naslova u prvom izdanju, ali prvi dio teksta ima samo vanjsku manifestaciju rečenice zbog velikoga početnog slova

¹ Detaljan opis v. M. Vanino, str. 8.

² *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica*. In Venezia 1728.

³ Riječ je o prvom pojavljivanju oznake XXIII za poglavlje jer je greškom i sljedeća, XXIV. glava, u kojoj Della Bella govori o izgovoru, također numerirana kao XXIII. Od tog mjesta do kraja gramatike javljaju se greške u numeraciji poglavlja.

⁴ Prikaz je rađen prema prvom izdanju, a samo u slučaju razlike spominje se drugo izdanje: »Dizionario Italiano — Latino — Illirico /.../ Prima edizione Ragusa. Ragusa MDCCLXXXV«.

⁵ S. Bosanac, str. 558—560.

i točke na kraju, dok je sintaktički konstruiran kao naslov — a u drugom, dubrovačkom izdanju iz 1785. godine upravo je to naslov: »Di alcuni Verbi che richiedono il Settimo Caso per proprietà della lingua, e di altri per eleganza«. Della Bella daje popis od 35 glagola koji imaju rekciju u sedmom padežu, npr. »kunemse Bogom«, »ghinem gladom« itd. Samo jedan glagol u tom popisu ima rekciju u sedmom padežu s prijedlogom: »gospodovatti nad zemgljom«.

U primjerima uz desetak glagola vidljiva je i druga rekcija tih glagola, ona u akuzativu, npr. »Bogga zovem ozzem moiem«; ali se rijetko posebno ističe. Samo uz tri glagola Della Bella upućuje na dvije različite konstrukcijske mogućnosti: *possipam*, *vidim* i *ghinem*, npr. »Ghinem gladom (...) Si può anche dir bene, ghinem od glada«.

Uz ovaj niz glagola dani su posebno konstruirani primjeri, dok je samo šest literarnih potvrda. Osim sintaktostilističke napomene u naslovu još je jedna na kraju: »Si usa elegantemente il Settimo Caso senza la preposition in questo senso: lo, fanciullo, ò effendo fanciullo, feci, andai, &c, ja djetetom uccinih, otidoh, &c.«

Redosljedu kojim autor navodi glagole teško je pripisati neki razlog — nije to abecedni popis ni na jednom od jezika rječnika, nema sintaktičkih ni semantičkih povezanosti za više od dva glagola u nizu.

U trećem paragrafu — *Costruzione particolare di alcuni Verbi* — autor gramatike niže 46 glagola i navodi njihove rekcije. Za većinu glagola daje samo primjer i imenuje padež objekta ili priložne oznake, npr. »Darxattise koje Stuari, tendersi a qualche cosa col. Gen.«; »Naslonittise, appoggiarsi, vuole in Acc. con la preposition Na, la persona, ovvero la Cosa, à cui ci appoggiamo. Naslognivamse na Petra (...)«.

Za sedam glagola Della Bella navodi po dvije ili tri različite strukture sintagmi stavljajući između njih znak jednakosti, npr. »in Acc. con la preposition Na, Smillujemse na Petra, overo in Dativo, Smillujemse Petru«. U nekim se primjerima s time ne bismo mogli složiti, naročito kad je u jednoj sintagmi podređeni član objekt, a u drugoj priložna oznaka — dakle, padeži imaju bitno drugačije sintaktičke funkcije, npr. »Dotegnuti, arrivare à toccare, coin. Gen. con la preposition do, ovvero con l'Acc. colla preposition u o senza. Dotegnuoje do Nebba, u nebbo, vel nebbo«.

Uz šest glagola Della Bella navodeći dvije rekcije odmah upućuje na semantičku razliku upotrebljavajući u talijanskom prijevodu primjera različite glagole, npr. »Oprostitti col dativo, significa perdonare: jasam Petru oprostio, là perdonato à Pietro: Con l'Acc. significa, la sciar libero: Oprostiosam Petra, hò lasciato libero Pietro.«

Neuvršćavanje lokativa u popis padeža uzrokovalo je jednu pogrešku koja se očituje na više mjesta u gramatici: imenska je riječ u nekim funkcijama u jednini u dativu a u množini u osmom padežu⁶. Ovdje se to vidi uz glagol *zahvaliti*: »il Dativo è invece del Caso ottavo«; u glavi XXI. tako analizira i padeže uz prijedloge *o* i *u*.

Della Bella samo bilježi ali ne objašnjava stilogenost genitiva na mjestu akuzativa u primjeru: »Con alcuni Verbi si pone elegantemente il Gen. in luogo

⁶ S. Bosanac, str. 558.

dell' Acc. Neghledam truda, non hò riguardo à fatica. / Nè ghleda ona, tàcje ohola, / zlata, snàghe, vierre, i Cjasti. Osm.« Gundulićevi stihovi pokazuju da je riječ o slavenskom genitivu, dakle, sintaktičkoj kategoriji u kojoj je genitiv alternanta akuzativu uz zaniijekane prelazne glagole. Na Della Bellinu nepreciznost u ovom primjeru ukazuje i S. Bosanac ali je i on sam nedovoljno jasan⁷.

I u ovome je odjeljku malo literarnih potvrda — tek četiri (tri iz Gundulićeva *Osmana* i jedna iz Držićeve *Tirene*). Nesustavno nizanje glagola ovdje još više dolazi do izražaja jer ni padeži rekcije ne čine nikakve skupine.

Naslov je četvrtog paragrafa »Modi di dire proprij della lingua Illirica«. Ardelio Della Bella niže bez veznog teksta fraze, sintagme, dijelove rečenica i rečenice, dajući često samo prijevod na talijanski jezik, npr. »Sjede govoritti : incominciò à parlare«; »Chemu? perche? Aqual fine?«

Kao i u prethodnim odjeljcima, i ovdje se posebna pažnja poklanja stilskoj obilježenosti, pa tako autor izdvaja glagole s prefiksom *uz-* i bilješkom »per eleganza«⁸ : »Per eleganza al Congiuntivo aggiu ngesi uz, con che hà significato di futuro. Dà uzmxoxese, accio tu possa, Dà uzcinisc, che tu faccia, Serve al futuro la Stessa voce: Ako uzgljubisc Bogga; se amerai Dio, vel ako gljùbiti budesc Bogga. Tko ne uzhtjet bude, Chi non vorra.«

Stranim sintaktičkim konstrukcijama Della Bella osjeća dvije: »neznam sEta cinitti« je barbarizam, pa preporučuje »neznam sEtochju uciniti«, a »Imam Loxnizu ghdi Stàti« je talijanizam i preporučuje »Imam Loxnizu ghdi mogu Stàti«.

Da je Della Bella zapazio utjecaj intonacije (kao vrednote govornog jezika) na sintaksu, jasno je iz dozvoljavanja upotrebe sintagme »kadchje dochi« samo u upitnoj rečenici.

U ovome dijelu sintakse Ardelio Della Bella ispisuje paralelne sintagme smatrajući samo jednu pravilnom. Što ga je potaklo da zapiše drugu, nepravilnu — ne objašnjava. Naprimjer: »Ovoje, od sEta imam potrebu (...) Od sEta, e non od koga«.

Budući da autor ne upotrebljava sintaktičku terminologiju, teško i komplicirano objašnjava pravila o slaganju glagolskih vremena između glavne i zavisne rečenice. Pomaže se primjerima iz literature, a indikativno je da je u pravo za ovaj dio sintakse odabrao dva prozna citata.

Della Bella kaže da se često upotrebljava genitiv na mjestu akuzativa, daje mnogo primjera ali ne upućuje na semantičku razliku između genitiva i akuzativa, koja je evidentna jer se radi o partitivnom genitivu: »imah oghgna; kruha, vodee«. Posljednji pak primjeri koje daje ne pripadaju ovoj tematskoj cjelini jer tu genitiv nije umjesto akuzativa budući da je genitiv imenički dijelni atribut: »mnogo gljudij, xenna posclo, dosclo«.

U ovome odjeljku Della Bella daje i primjere kongruencije s brojevima 2, 3, 4 i 5 premda je precizne upute za to dao još u prvom sintaktičkom paragrafu.

⁷ S. Bosanac, str. 560.

⁸ Isp. glava X: elegantnije je kazati da *uzimam* »e regolarmente ai verbi terminati in im si antepone uz alle voci del futuro, na pr. ò da uzpamtim /.../«.

U prvom izdanju *Dizionaria* ovdje završavaju sintaktičke napomene i daju se pravila o izgovoru, dok izdanje iz 1785. godine na ovome mjestu ima tekst »Fine delle Istruzioni Gramaticali« i počinje rječnik.

Sintaktičke napomene u gramatici prethodećoj rječniku pokazuju sljedeće:

1. Ardelio Della Bella je sastavljajući talijansko-latinsko-ilirski rječnik uvidio nužnost prikaza gramatike »ilirskoga« jezika recipientu vičnom talijansko-me i latinskome jeziku.
2. Della Belli suvremeni gramatičari uvode stranca u novi jezik uputama za izgovor i sustavnim prikazom morfologije, što je i ovdje primijenjeno.
3. Premda klasično obrazovani filolozi imaju dobar uzor u sistematičnosti latinske i grčke sintakse, sintaktičke su napomene u suvremenim gramatikama rijetke ili čak potpuno izostavljene. Stoga pažnju zaslužuje pokušaj Ardelia Della Belle da strancu objasni sintaktička pravila »ilirskoga« jezika, pa i onda kad naša analiza pokaže da nijedna sintaktička kategorija nije sustavno obrađena i da su sintaktičke pojave objašnjavane upotrebom isključivo termina s područja morfologije, dakle druge jezične razine (padež, prijedlog, glagolsko vrijeme...).
4. Također je značaj Della Bellinih sintaktičkih napomena u isticanju stilske obilježenosti nekih sintaktičkih konstrukcija u odnosu na druge. Poneka nepreciznost ne umanjuje vrijednost jednog od prvih pokušaja sintakto-stilističke analize.

L I T E R A T U R A

1. Stjepan Bosanac, Ocjena Dellabelline gramatike (Prilog za istoriju hrvatske gramatike), Nastavni vjesnik, časopis za srednje škole, knj. IX, Zagreb, 1901.
2. Miroslav Vanino, Ardelio Della Bella vjersko-prosvjetni radnik dalmatinske Hrvatske (pretisak iz »Života«), Zagreb, 1938.

S u m m a r y

DELLA BELLA'S NOTES ON SYNTAX

Dizionario Italiano, Latino, Illirico by Ardelio Della Bella includes a short grammar of the croatian language, in which syntax takes a special place. It is important to note that Della Bella was among the first linguists who realized the possibility of stylistic differentiation of the syntactic structures.